

СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто фактичний стан споживання населенням продуктів харчування та рівня продовольчої безпеки на фоні здійснених аграрних реформувань та змін соціального середовища. Досліджено взаємозалежність між рівнем споживання продуктів харчування та рівнем грошових доходів домогосподарств, що є основним індикатором соціального середовища, в якому проживає населення.

Ключові слова: соціальні індикатори, продовольча безпека, якість продуктів харчування, аграрні реформи, грошові доходи домогосподарств.

Рассмотрено фактическое состояние потребления населением продуктов питания и уровня продовольственной безопасности на фоне проведенных аграрных реформирований и изменений социальной среды. Исследована взаимозависимость между уровнем потребления продуктов питания и уровнем денежных доходов домохозяйств, являющихся основным индикатором социальной среды, в которой проживает население.

Ключевые слова: социальные индикаторы, продовольственная безопасность, качество продуктов питания, аграрные реформы, денежные доходы домохозяйств.

Consider the actual status of the population food consumption and the level of food security in the background made reforming agrarian change and social environment. Investigate the interdependence between the level of food consumption and income level of households, which is the main indicator of the social environment in which the resident population.

Key words: social indicators, food security, quality of food, agricultural reforms, cash income households.

Постановка проблеми. Значні очікування суспільства на ефективність проведення аграрних реформ не стали реальністю. Здійснені так звані «реформи аграрного сектора» призвели до руйнації створеної матеріально-технічної бази, погіршення фінансового стану аграрних формувань, остаточної руйнації і так недостатньої соціальної бази села. Держава самоусунулась від регуляторного впливу на розвиток аграрного сектора, а в кінцевому результаті скоротились обсяги виробництва продукції сільського господарства, особливо тваринництва, знизилась купівельна спроможність населення, що спричинило реальну загрозу продовольчій безпеці.

Продовольча безпека – це складова національної безпеки держави, одним із важливих факторів якої є не лише наявність достатніх продовольчих ресурсів, а й можливість населення їх придбати. Купівельна спроможність населення формується таким істотним чинником, як грошові доходи домогосподарств, котрі є одним із важливих індикаторів соціальної сфери. В той же час фактору соціальної сфери, соціальних індикаторів у забезпеченні продовольчої безпеки не надається належної уваги, що й повинно стати проблемою дослідження.

Стан дослідження. Проблема продовольчої безпеки в різних її аспектах знайшла відображення в останніх публікаціях таких вітчизняних авторів, як І.І. Лукінов, Б.Й. Пасхавер, В.І. Бойко, О.І. Гойчук, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак, В.В. Юрчишин, В.І. Суперсон та інших. Слід відмітити, що вся тематика публікацій, спрямована на поліпшення функціонування всіх сфер АПК, так чи інакше сприяє поліпшенню продовольчої безпеки.

Мета дослідження. На підставі аналізу статистичної інформації про результати проведених реформ в аграрному секторі знайти відповідь на питання, чи здійснені реформи сприяли поліпшенню продовольчої безпеки та якості харчування, чи були одним із деструктивних факторів. Визнаючи важливість соціальних стандартів у формуванні сприятливого середовища для проживання населення, дослідити взаємозв'язок між грошовими доходами домогосподарств та рівнем і якістю споживання продуктів харчування.

Виклад основних положень. Глобальні продовольча криза 2007/2008 років та фінансова криза 2008/2009 років підтвердили високу регіональну нерівномірність та проблематичність розвитку економіки та продовольчого забезпечення населення.

Перед загрозою продовольчої кризи з усією повнотою повстає проблема подальшого розвитку агропромислового виробництва. Одним із найважливіших завдань є не тільки істотне збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції для забезпечення продовольчої безпеки, а й значне підвищення продуктивності й конкурентоспроможності. Для цього необхідні відповідні фінансові ресурси. В той же час через об'єктивну особливість аграрного сектора, зокрема уповільнений рух капіталу, низьку маневреність та високу чутливість до природно-кліматичних умов, галузі притаманна висока ризиковість, що не сприяє залученню інвестицій, без яких ефективний розвиток галузі неможливий. У багатьох наукових публікаціях висловлюється думка про успішний розвиток аграрних реформ в Україні. Так, наприклад, у чималій статті П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка та М.М. Федорова «Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і

шляхи їх вирішення» стверджується: «таким чином, реформування аграрних підприємств забезпечило позитивні організаційні зрушення, що забезпечило приріст продукції рослинництва і прискорення розвитку тваринництва» [5, с. 8].

Щоб переконатись, наскільки справедливим є твердження згаданих авторів, проаналізуємо динаміку виробництва валової продукції за останні роки (таблиця 1).

Дані табл. 1 аж ніяк не дають підстав стверджувати, що реформування аграрних підприємств забезпечило позитивні організаційні зрушення, які проявилися у прирості продукції рослинництва та прискореному розвитку тваринництва. У 2007 р. проти 1990 р. виробництво валової продукції у всіх категоріях господарств України скоротилось майже на 40%. Слід відмітити і більш інтенсивне скорочення виробництва продукції тваринництва в порівнянні з виробництвом продукції рослинництва. У 2007 р. обсяги виробництва продукції тваринництва в порівнянні із 1990 р. скоротились на 50,8%, тоді як рослинництва – на 25,3%. За даними таблиці можна стверджувати, що, починаючи з 2004 р., мало місце певне поживлення аграрного виробництва, однак його важко пояснити аграрними реформами. Скоріше післякризова стабілізація економіки мала позитивний вплив і на розвиток аграрного виробництва.

Таблиця 1

Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства України (всі категорії господарств в цінах 2005 р.)

Роки	Показники					
	Валова продукція сільського господарства		в т. ч.:			
			Рослинництва		Тваринництва	
	млн. грн.	в % до 1990 р.	млн. грн.	в % до 1990 р.	млн. грн.	в % до 1990 р.
1990	145874,9	100,0	66559,7	100,0	79315,2	100,0
1995	94794,8	65,0	49370,7	74,2	45424,1	57,3
2000	77889,4	53,4	43573,0	65,5	34316,4	43,3
2003	77271,1	53,0	41104,8	61,8	36166,3	45,6
2004	92530,7	63,4	55637,9	83,6	36892,8	46,5
2005	92585,6	63,5	53975,6	81,1	38610,0	48,7
2006	94894,6	65,0	54908,9	82,5	39985,7	50,4
2007	88768,5	60,8	49718,0	74,7	39050,5	49,2

Джерело: [8, с. 192, 196, 199].

Неможна погодитись із твердженням наведеної вище групи авторів про те, що «позитивну роль у стабілізації виробництва відіграли особисті селянські господарства» [5, с. 8]. Адже площа сільськогосподарських угідь у володінні цієї категорії господарств зростає із 2,6 млн. га у 1990 р. до 15,6 млн. га у 2008 р. або у 6 разів, а обсяг валової продукції у 2008 р. проти 1990 р. був на 28% меншим. Якщо взяти до уваги показник виробництва валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь, то в особистих селянських господарствах за 1990–1994 рр. було вироблено валової продукції сільського господарства на 1199 тис. грн., а у 2004–2008 рр. – на 387 тис. грн. або на 67,7% менше.

Отже, в умовах реформування аграрного виробництва в особистих селянських господарствах при зростанні площі сільськогосподарських угідь не відбулось адекватного зростання виробництва валової продукції сільського господарства, а виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь скоротилось на 1/3.

Таким чином, динаміка та рівень виробництва валової продукції сільського господарства у всіх категоріях господарств, у тому числі й в особистих господарствах населення, не дає підстав стверджувати про ефективність аграрних реформ в Україні. Більше того, випереджаючі темпи спаду виробництва валової продукції тваринництва в порівнянні зі спадом виробництва продукції рослинництва створюють реальні загрози продовольчій безпеці. В Україні не зупинено катастрофічного скорочення поголів'я продуктивного тваринництва.

Якщо у 1990 р. поголів'я ВРХ у всіх категоріях господарств складало 24623,4 млн. голів, в тому числі корів 8378,2 млн. голів, то у 2007 р. – відповідно 5490,9 та 3095,9 млн. голів, або 22,3 та 37,0 %. Виробництво молока за цей же період скоротилось на 50,0%, м'яса – на 56,21%.

Все це негативно позначилось на формуванні продовольчих ресурсів.

Автори вже згаданої вище статті визнають, що на практиці в реформуванні аграрного сектора були допущені певні прорахунки і обґрунтовують своє бачення цих проблем. З ними не можна не погодитись. Зокрема одним із найвпливовіших факторів вони вважають недосконалість економічного механізму господарювання. В той же час помилкою, на нашу думку, є те, що ними не враховано соціального фактора розвитку аграрного сектора.

І тут слід визнати слушним твердження экс-міністра аграрної політики України Ю.Ф. Мельника та академіка П.Т. Саблука, які пишуть: «Інвестиції на розвиток соціальної сфери села нині досягли лише 5,2 млрд грн., що набагато нижче потреби в них. Як наслідок, погіршуються кількісні та якісні характеристики демографічних процесів на селі, зростає рі-

вень смертності, а народжуваність – знижується. Середня тривалість життя селян за означений період скоротилася в середньому на чотири роки і становить 66,8 роки, в тому числі вік чоловіків – 61 рік. Близько третини сіл опинилися за межею самовідтворення. Лише за 2000–2007 рр. поселенська мережа втратила 147 населених пунктів. Соціальна інфраструктура села занепадає і руйнується. Знижується рівень зайнятості, посилюється безробіття та міграційні процеси на селі. Внаслідок скорочення робочої сили у новостворених підприємствах, а також робочих місць у соціальній сфері зайнятість на селі впродовж 2000–2007 рр. зменшилася від 4,4 до 3,6 млн. осіб, або на 18,2%. Майже не змінився добробут сільських жителів. За межею бідності продовжує перебувати 15,5% загальної їх кількості, а у 25% – сукупні витрати не перевищують рівень прожиткового мінімуму. Рівень оплати праці в сільськогосподарських підприємствах наближається до 7 грн. за годину, *що майже вдвічі нижче середнього по економіці. Село втрачає кваліфіковані кадри. Вищенаведене приховує в собі надзвичайно велику соціально-психологічну небезпеку (підкреслено нами)*. Руйнуються традиційні життєві устої та цінності на селі. Тому слід вирішувати питання про державне регулювання зайнятості, оплати праці й рівня доходів сільського населення, створення нових робочих місць у кожному селі з метою повного залучення робочої сили у виробничий потенціал аграрної галузі та невиробничу сферу» [3, с. 5].

Наведені дані свідчать про певний провал аграрних реформ в Україні, про загострення та катастрофічний стан практично всіх параметрів, які визначають продовольчу безпеку держави. Ю.Ф. Мельник та П.Т. Саблук цілком справедливо наголошують на тому, що ситуація, яка склалася в аграрному секторі, «приховує в собі надзвичайно велику соціально-психологічну небезпеку» (*цитований вже матеріал*).

Говорячи про оцінку ефективності реформувань в аграрному секторі, академік І.І. Лукинов зазначає: «Критерієм для оцінки кінцевої результативності радикальних перетворень у системі АПК служить міра покриття споживчого попиту на продукти харчування за доступними цінами на внутрішньому ринку, а також розширення відповідних експортних можливостей» [2, с. 8].

В той же час В.А. Рябоконе зауважує, що «у 2005 році за найважливішими харчовими продуктами достатність продовольчого споживання становила лише 49-59%» [4, с. 5].

Такий стан із виробництвом сільськогосподарської продукції негативно позначився на рівні харчування населення. Особливо негативні наслідки у харчуванні населення мало кардинальне скорочення виробництва продуктів тваринництва внаслідок катастрофічного скорочення поголів'я продуктивної худоби (табл. 2).

Таблиця 2

**Середньодобове споживання населенням України основних макро- та мікроелементів у складі продуктів харчування
(у розрахунку на одну особу)**

Показники	1990 р.	2007 р.	2007 р. в % до 1990 р.
Всього			
Калорійність, ккал.	3597	2940	81,7
Протеїн, г	105,3	79,0	75,0
Кальцій, мг	1362	921	67,6
Еквівалент ретинолу і бета-каротину, мкг	2115	1443	68,2
Продукти рослинного походження			
Калорійність, ккал.	2572	2158	83,9
Протеїн, г	53,2	44,7	84,0
Кальцій, мг	264	251	95,1
Еквівалент ретинолу і бета-каротину, мкг	221	265	119,9
Продукти тваринного походження			
Калорійність, ккал.	1025	782	76,3
Протеїн, г	52,1	34,3	65,8
Кальцій, мг	1098	670	61,1
Еквівалент ретинолу і бета-каротину, мкг	1894	1178	62,2

Джерело: [6, с 146].

Аналіз даних табл. 2 дає підстави для наступних висновків:

- рівень середньодобового споживання продуктів харчування населенням України за 1990–2007 рр. знизився на 18,3%;
- фактичний рівень продовольчого споживання забезпечений в основному за рахунок продуктів рослинницького походження (спад виробництва продукції рослинництва відносно менший в порівнянні з тваринництвом), які у 1990 р. займали в раціоні харчування 71,5%, а у 2007 р. – вже 73,4%;
- відповідно питома вага продуктів тваринного походження знизилася за відповідний період із 28,5 до 26,6%;
- особливо помітним є погіршення якості харчування за такими показниками як протеїн, кальцій, еквівалент ретинолу та бета-каротину, які за продуктами рослинного походження скоротилися відповідно на 16,0, 4,9 та зросли за еквівалентом бета-каротину на 19,9%, за продуктами тваринного походження – відповідно на 34,8, 38,9 та 37,8%.
- вміст якісних складових у продуктах тваринного походження знизився більш ніж на третину.

Негативна динаміка та зміна структури харчування населення в гіршу сторону відповідним чином негативно вплинула на здоров'я населення та стало причиною різноманітних захворювань, підвищення смертності населення.

Стан продовольчого забезпечення відіграє величезну роль у глобальному, регіональному і національному масштабах. Одним із найперших завдань продовольчої безпеки є боротьба з бідністю. Між рівнем споживання продуктів харчування та бідністю має місце причинно-наслідкова залежність. Вона проявляється в такій категорії як соціально-економічні умови проживання населення. Соціально-економічні умови являють собою сукупність факторів, в яких відбувається процес виробництва та які забезпечують загальні умови економічного у соціального розвитку.

Ряд дослідників проблеми продовольчого забезпечення населення України відзначають, що раціон середньостатистичного українця відрізняється від раціону мешканця розвинутих зарубіжних країн насамперед за рахунок продуктів тваринництва – м'яса, молока, риби, овочів, фруктів, тоді як українець забезпечує свої потреби у поживних речовинах за рахунок дешевих хліба і картоплі.

В.І. Власов, Г.В. Ткач та Б.В. Духницький пишуть: «Причини недостатнього споживання високоякісних продуктів мають різний характер. По-перше, низька купівельна спроможність населення. Протягом усього періоду незалежності доходи переважної частини населення знаходяться на рівні, далекому від достатнього, на відміну від розвинутих країн, де рівень економічного і соціального благополуччя населення значно вищий. При цьому в Україні на продукти харчування витрачається основна частина, а подекуди майже весь дохід. Проте, навіть за таких умов споживання середньостатистичного українця далека від раціональних норм» [1, с. 6–7].

Думка цих та багатьох інших авторів підтверджується матеріалами офіційної статистики (табл. 3).

За одинадцятьма групами домогосподарств, утворених за показником середньодушового доходу на одну особу сім'ї в місяць, спостерігається чітка пряма залежність рівня споживання продуктів харчування від розміру грошового доходу. Особливо помітним є зростання споживання м'яса, молока, риби, овочів, фруктів, тоді як споживання картоплі та хліба в XI групі практично залишається на рівні I групи. Так, зокрема споживання в XI групі в порівнянні з I м'яса є більшим у 2,4 рази, молока та риби – удвічі, овочів – у 1,9 рази, фруктів та ягід – у 3,4 рази, тоді як споживання картоплі відповідно є більшим лише на 3,9%, хліба – на 8,1%.

Таблиця 3

**Споживання продуктів харчування у домогосподарствах
із різними середньодушовими загальними доходами у 2007 р.
(в середньому за місяць на одну особу, кг)**

Продукти	Усі домогосподарства	Із середньодушовими загальними доходами у місяць, грн													
		До 300,0	300,1-360,0	360,1-420,0	420,1-480,0	480,1-540,0	540,1-600,0	600,1-660,0	660,1-720,0	720,1-780,0	780,1-840,0	Понад 840,0	Нижче 532,0		
М'ясо і м'ясопродукти	5,1	2,7	3,1	3,5	3,9	4,2	4,6	4,6	4,6	5,0	5,4	5,6	6,4	3,6	
Молоко і молочні продукти	22,1	13,0	16,1	17,1	18,1	19,3	21,8	21,8	21,4	23,1	24,3	23,8	25,9	17,3	
Яйця, шт.	20	15	16	18	18	19	20	20	19	21	21	22	22	18	
Риба і рибопродукти	1,9	1,2	1,3	1,4	1,5	1,7	1,8	1,8	1,8	2,0	2,1	2,0	2,4	1,5	
Цукор	3,2	2,2	2,5	2,8	2,7	3,2	3,3	3,3	3,2	3,5	3,5	3,4	3,5	2,7	
Олія та інші рослинні жири	1,7	1,3	1,4	1,5	1,5	1,7	1,8	1,8	1,7	1,9	1,8	1,7	1,8	1,5	
Картюшля	8,3	7,8	7,7	8,1	8,3	8,0	8,8	8,8	8,6	9,0	8,7	8,9	8,1	8,0	
Овочі та баштанні	8,7	5,4	6,4	7,0	7,0	7,7	8,4	8,4	8,4	9,3	9,7	9,5	10,2	6,9	
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	3,6	1,5	2,0	2,3	2,4	2,7	2,9	2,9	3,0	3,5	3,7	3,8	5,1	2,2	
Хліб і хлібні продукти	9,6	8,7	8,3	8,9	9,0	9,6	10,1	10,1	9,9	10,4	10,2	9,9	9,4	9,0	

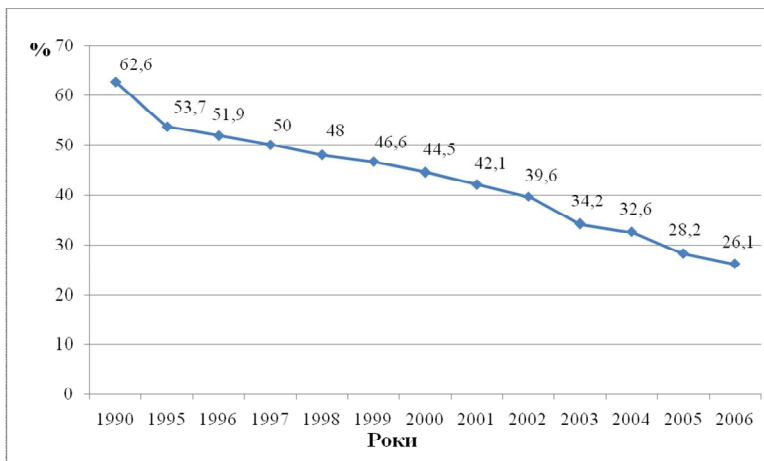
Джерело: [8, с. 432, 433]

Таким чином, низький рівень продовольчого споживання населенням України зумовлений як виробничими, так і соціальними факторами, а саме:

– погіршення рівня та якості харчування зумовлено значним зниженням обсягів виробництва продуктів тваринництва. В останні роки різко скоротилось поголів'я всіх видів тварин і птиці, у виробництві сільськогосподарської продукції переважає рослинницький напрям;

– зниження зайнятості населення, скорочення робочих місць, низький рівень зарплати та світова фінансова криза призвели до падіння купівельної спроможності населення, а відтак до зниження рівня споживання продуктів харчування;

– не оправдали очікуваних результатів проведені реформи в аграрній сфері. Відбувся суспільний занепад села, поступово деградує інтелектуальний потенціал села та його матеріально-технічна база. В усіх категоріях господарств в останні роки обсяги виробництва валової продукції сільського господарства на 20–25% є нижчими від рівня 1990 р. Усі ці фактори, і в першу чергу низький та не якісний рівень харчування населення, поряд із занепадом соціальної інфраструктури призвели до зниження показника умовного здоров'я населення України (графік 1);

Графік 1. Динаміка показника умовного здоров'я населення України.
(питома вага осіб, визначених умовно здоровими в загальній кількості населення)

Джерело: [7, с. 59].

– за 1990–2006 рр. показник умовного здоров'я населення в Україні знизився із 62,6 до 26,1%;

– якщо у 1990 р. на одного умовно здорового жителя припадало 0,6 хворих, то вже у 2006 р. – 2,8, тобто захворюваність нації зросла за цей час у 4,7 рази.

Є очевидним те, що таке катастрофічне погіршення здоров'я нації не слід віднести лише на рахунок харчування, однак своєрідна «заслуга» цього фактора є очевидною. Адже споживчі витрати складають понад 90% всіх витрат домогосподарств, а цей показник в сучасних умовах найбільш точно характеризує реальний стан добробуту населення.

Висновки. На підставі проведених досліджень можна зробити наступні висновки:

– є всі підстави стверджувати, що аграрні реформування в Україні не дали очікуваних результатів. Фактичний рівень виробництва продукції сільського господарства в останні роки є нижчим проти 1990 р. на 20–25%, що призвело до зниження рівня продовольчого споживання, а випереджаюче скорочення виробництва продукції тваринництва спричинило до погіршення якості продовольчого раціону;

– в аграрному секторі не вдалося зупинити галопуючого скорочення чисельності продуктивної худоби, внаслідок чого рівень споживання продуктів тваринного походження не перевищує 50% від раціональних норм харчування, що свідчить про реальну продовольчу небезпеку;

– рівень та якість споживання продукції знаходиться у прямій залежності від такого важливого соціального фактора, як рівень доходів на одного члена домогосподарства;

– внаслідок цілого ряду причин, у тому числі і якості харчування, рівень здоров'я населення України за останні роки знизився у 4,7 рази;

– для подолання явних загроз продовольчій безпеці необхідно здійснити інвентаризацію землекористування, встановити закономірність формування великих латифундій, здійснити пошук раціональних форм господарювання, орієнтованих на крупнотоварні формування;

– розробити заходи з оздоровлення фінансової системи, детінізації економіки, реформування пенсійної системи та системи оплати праці, спрямовані на подолання бідності населення та підвищення його купівельної спроможності як основного та надійного джерела інвестиційних ресурсів та підвищення рівня споживання продуктів харчування.

1. Власов В.І. оцінка споживання основних харчових продуктів в Україні / В.І. Власов, Г.В. Ткач, Б.В. Духницький // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 3–7.

2. Лукінов І.І. Особливості аграрної реформи та інтеграційних процесів в АПК України у контексті східноєвропейських перетворень / І.І. Лукінов // Економіка України. – 1993. – № 12. – С. 3–12.

3. Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3–15.

4. Рябоконь В.П. відродження українського села – пріоритетний напрям аграрної політики держави / В.П. Рябоконь // Економіка АПК. – 2007. – № 12. – С. 3–7.

5. Саблук П.Т. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 3–13.

6. Сільське господарство України: статистичний збірник / за ред. Ю.М. Остапчука –К.:, 2008 – 391 с.

7. Соціальні індикатори рівня життя населення: статистичний збірник. – К.: 2007. – 231 с.

8. Статистичний щорічник України за 2007 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: «Консультант», 2008. – 571 с.

УДК: 338.439

Г.В. Стричак,
Г.А. Лех,
Т.В. Коцюба

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ – ЗАГРОЗА ПРОДОВОЛЬЧІЙ БЕЗПЕЦІ КРАЇНИ

Досліджено суть продовольчої безпеки країни і вплив міграційних процесів на її стан.

Ключові слова: економічна безпека, продовольча безпека, агропромисловий комплекс, демографічні процеси, ринок праці, зайнятість, міграція.

Исследуется сущность продовольственной безопасности страны и влияние миграционных процессов на ее состояние.

Ключевые слова: экономическая безопасность, продовольственная безопасность, агропромышленный комплекс, демографические процессы, рынок труда, занятость, миграция.

The article explored the essence of food security and the impact of migration processes in its state.

Key words: economic security, food security, agriculture, demographics, labor market, employment and migration.